

Waldemar Firlej

Zarys dziejów szkolnictwa w Chmielniku w XIX i XX wieku (do 1939 roku)

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 14,
119-135

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Waldemar Firlej

ZARYS DZIEJÓW SZKOLNICTWA W CHMIELNIKU W XIX I XX WIEKU (DO 1939 ROKU)

Początki szkolnictwa w Chmielniku sięgają głęboko w przeszłość. Z zachowanej dokumentacji źródłowej wynika bowiem, że szkoła parafialna powstała tu już w XVI wieku, jeszcze przed nadaniem Chmielnikowi praw miejskich¹. Jak sama nazwa wskazuje, szkoły parafialne usytuowane były w siedzibie parafii, będąc pod opieką plebana. Podobnie było w Chmielniku, w którym okręg parafialny związał się około 1354 roku². Pierwsza wzmianka źródłowa o istnieniu tu szkoły parafialnej pochodzi z 1539 roku. Odtąd przez następne stulecia funkcjonowanie szkoły chmielnickiej było ściśle związane z działalnością miejscowego duchowieństwa: plebana (proboszcza) i mansjonarzy (wikariuszy). Nauczycielem w szkole był albo proboszcz, albo opłacany przez niego nauczyciel, określany mianem „rector scho-

¹ Zezwolenie na lokację miasta na gruncie wsi Chmielnik na prawie magdeburskim uzyskał od króla Jan Oleśnicki w 1551 r. Szerzej na temat dziejów miasta zob. np.: F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994, s. 34; K. Kowalski, *Zarys dziejów Chmielnika w czasach przedrozbiorowych*, „Almanach Historyczny” 1991, t. 1, s. 63–76; S. Marcinkowski, *Miasta Kielecczyzny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815–1869*, Warszawa 1980.

² E. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965; tenże, *Prepozytura wiślicka do schyłku XVIII wieku. Materiały do struktury organizacyjnej*, Lublin 1976, s. 39–42; J. Wiśniowski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków, pamiątek w stopnickiem*, Marjówka 1929.

lae”, „minister ecclesiae”, „minister” lub „magister”. Informacje na temat funkcjonowania szkoły parafialnej w Chmielniku od XVI do XVIII wieku zawierają księgi kontrybucji sporządzane w celach podatkowych oraz akta wizytacji parafii przez władze kościelne: dziekanów i biskupów, opublikowane między innymi w okresie międzywojennym przez znanego badacza dziejów szkolnictwa i oświaty polskiej profesora Stanisława Kota oraz współczesnego badacza dziejów Małopolski – profesora Eugeniusza Wiśniowskiego³. O funkcjonowaniu szkoły w czasach Komisji Edukacji Narodowej możemy trochę dowiedzieć się z pracy Hanny Pohoski zatytułowanej *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej* (Lublin 1957). Zwięźłą charakterystykę działalności szkoły parafialnej w Chmielniku w okresie przedrozbiorowym przedstawił ks. profesor Daniel Olszewski, współautor opublikowanej niedawno książki poświęconej dziejom parafii chmielnickiej⁴.

W dalszej części artykułu zarysujemy dzieje szkolnictwa chmielnickiego obejmujące lata niewoli narodowej i okres ponownego formowania się państwa polskiego w latach 1918–1939, odnosząc się przede wszystkim do dokumentacji znajdującej się w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Są to głównie akta parafii chmielnickiej oraz protokoły wizytacji kościelnych z minionych dwóch stuleci.

Podobnie jak w epoce przedrozbiorowej, w XIX i XX wieku wizytatorzy odwiedzający poszczególne parafie zobowiązani byli do zamieszczania w sprawozdaniach powizytacyjnych szczegółowych informacji dotyczących działalności szkół funkcjonujących na terenie okręgu parafialnego. Dokumenty te, oprócz źródeł proveniencji państwowej, są ważnym źródłem wiadomości zarówno o samych szkołach, jak i uczących tam nauczycielach (w tym między innymi o wykształceniu i wywiązywaniu się przez nich z obowiązków nauczycielskich).

Zakładanie i utrzymywanie szkół parafialnych uzależnione było w Polsce przez wiele stuleci od dobrej woli i zamożności miejscowego dziedzica lub plebana. Istotna zmiana w funkcjonowaniu szkół początkowych, w tym także istniejącej od trzech stuleci szkoły chmielnickiej, nastąpiła dopiero w początkach XIX wieku. Na mocy przepisu wydanego w 1808 roku przez naczelną władzę edukacyjną Księstwa Warszawskiego ustanowiony został oddzielny fundusz dla szkół elemen-

³ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI–XVIII w.*, Lwów 1912, s. 12, 211, 212; E. Wiśniowski, *Prepozytura wiślicka...*, tenże, *Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1967, t. 15, z. 2, s. 85–127. Zob. także opracowania poświęcone dziejom szkolnictwa małopolskiego w tym okresie, np.: A. Zapart, *Szkolnictwo parafialne w archidiecezji krakowskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983; J. Ryś, *Szkolnictwo parafialne w miastach Małopolski w XV wieku*, Warszawa 1995.

⁴ D. Olszewski, D. W. Firlejowie, S. Rogala, *Parafia Chmielnik. Zarys dziejów*, Kielce 2001.

tarnych⁵. Postanowiono wówczas, że za utrzymanie szkoły i wypłacanie pensji nauczycielowi odpowiedzialni będą okoliczni mieszkańcy tworzący tzw. „towarzystwo, czyli parafię szkolną mniej więcej 200 gospodarzy zajmującą”. Wysokość składki szkolnej wpłacanej przez poszczególnych członków uzależniona była od zamożności rodziny i środowiska, w którym szkoła się znajdowała (miasto – wieś). W ten sposób, czerpiąc z funduszy publicznych, w początkach XIX wieku stworzono możliwość dynamicznego rozwoju szkół elementarnych – zwłaszcza w bardzo upośledzonych pod tym względem środowiskach wiejskich.

W pierwszych latach po utworzeniu Królestwa Polskiego kontynuowano politykę oświatową zapoczątkowaną ustawą z 1808 roku. Na mocy zarządzeń Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1817 roku reaktywowane zostały szkoły, które zawiesiły swoją działalność wskutek zawieruchy wojennej czasów napoleońskich. Postanowiono też tworzyć nowe szkoły elementarne. W tym celu ustanowiono tzw. organizatorów szkół, powierzając tę funkcję przeważnie duchownym⁶.

Zainteresowanie Kościoła sprawami szkolnymi wynikało nie tylko z troski o religijne wychowanie młodego pokolenia, ale także z przyczyn formalnych. Na mocy wspomnianej ustawy szkolnej z 1808 roku przy szkołach elementarnych organizowano osobne instytucje o charakterze społecznym – dozory szkolne, w skład których oprócz dziedzica, burmistrza (na wsiach wójta) oraz kilku „znakomitych obywateli” wchodził również miejscowy proboszcz⁷. Do zadań dozorów szkolnych należało między innymi nadzorowanie wydatków na cele szkolne (w tym wypłacanie

⁵ *Urządzenie szkół miejskich i wiejskich elementarnych*, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, wybór i oprac. S. Wołoszyn, t. 2, Warszawa 1965, s. 319–324. Był to jeden z najważniejszych aktów prawnych Izby Edukacyjnej, ogłoszony 12 I 1808 r.

⁶ Funkcje organizatorów szkół powołanych przez komisje wojewódzkie na Kielecczyźnie w ok. 90% powierzono księżom katolickim. W województwie krakowskim przyjęto równocześnie zasadę, że okręg szkolny podległy każdemu z organizatorów będzie obejmował obszar obejmujący od 5 do 6 parafii. Por. W. Caban, *Szkolnictwo elementarne na ziemi kielecko-radomskiej (1809–1862)*, Kielce 1983, s. 16. Szerzej na ten temat zob. np.: A. Artymiak, *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego w obwodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego (1816–1862)*, Wrocław 1964; E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1831*, Warszawa 1960.

⁷ Duże nadzieje władz szkolnych związane z udziałem duchowieństwa w upowszechnianiu szkolnictwa elementarnego zawiera *Odezwa Izby Edukacyjnej do Obywatelów*, poprzedzająca wspomniany wcześniej przepis dotyczący wiejskich i miejskich szkół elementarnych z 1808 r. Czytamy tam m.in.: „Cnotliwi proboszcze! Pasterze powierzonego wam ludu, w waszej gorliwości, w waszej pomocy Izba Edukacyjna pokłada najsprawiedliwszą ufność. Powołanie wasze, religia, oddając wam oświecenie ludu i jego szczęście, wkłada na was tak święte obowiązki. Niech za staraniem waszym oświecenie postawi go w stanie korzystania z praw dobroczynnych ku dobru powszechnemu. Bądźcie prawdziwymi ludu ojcami!”. Zob.: *Źródła do dziejów wychowania ...*, s. 321.

pensji nauczycielowi) oraz czuwanie nad należytych wywiązywaniem się nauczyciela z powierzonych mu obowiązków i jego zachowaniem się. Na przykład w protokole wizytacyjnym parafii Chmielnik z 1820 roku zapisano, że obok dziedzica Dezyderego A. Chłapowskiego członkami miejscowego dozoru szkolnego byli: proboszcz ks. Walenty Kawecki, miejscowy burmistrz Franciszek Gnoiński (autor pierwszego opisu historycznego i topograficznego miasta) oraz dwóch radnych⁸.

Rola duchowieństwa w tych instytucjach wzrosła po 1820 roku, gdy władze zdecydowały o oddaniu przewodnictwa w dozorach szkolnych w ręce proboszczów. Dotychczas funkcję tę sprawowali dziedzice, lecz – w ocenie władz państwowych – nie wywiązywali się oni należycie z powinności przewodniczących, gdyż często zamiast postępować *pro publico bono*, stawiali własne korzyści na pierwszym miejscu. Opieka nad szkołami elementarnymi w dużej mierze należała więc do proboszczów. Na szczególną rolę proboszcza w dozorze szkolnym zwrócił uwagę wizytator w sąsiedniej parafii Piotrkowice, pisząc w 1824 roku: „wszystek dozór szkoły jest pod czułym okiem W. J. X. Proboszcza”⁹.

Trudno jest ustalić dokładną datę wznowienia działalności szkoły elementarnej w Chmielniku po ustanowieniu Królestwa Polskiego. Jej istnienie odnotowane zostało w spisie funduszu parafialnego z 1818 roku, choć – jak można przypuszczać – wskutek trudności finansowych szkoła rozpoczęła swoją rzeczywistą działalność dopiero w roku następnym. Potwierdzają to dokumenty władz szkolnych, wyznaczające datę rozpoczęcia działalności szkoły elementarnej w Chmielniku na 1819 rok¹⁰.

Z protokołów wizytacyjnych z początku lat dwudziestych XIX stulecia wynika, że w parafii chmielnickiej prowadziły działalność jeszcze dwie inne szkoły elementarne. W osadzie Holendry ludność wyznania ewangelickiego zatrudniała nauczyciela dla 28 dzieci. Dziedzic dóbr Zrzecze (Zrecze) natomiast, świadomy ubóstwa swoich poddanych, na własny koszt utrzymywał nauczyciela i szkołę, dla której przeznaczył oddzielny budynek. Do szkoły tej uczęszczało 30 dzieci obojga płci¹¹. Warto zaznaczyć, że także rodzina dziedziców Chłapowskich wspomagała działalność szkoły w Chmielniku, przekazując dla niej ze swego majątku drzewo na opał¹².

⁸ Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej: ADK), Akta wizytacji dziekańskich 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 354.

⁹ Tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1805–1828, sygn. OD-5/1, Wizytacje kościołów w dekanacie szydlowskim z 1824 roku.

¹⁰ Tamże, Akta parafii Chmielnik 1800–1938, sygn. PC-6/1, Fundusz parafii z 1818 roku. Zob.: *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870. Materiały źródłowe*, oprac. K. Poznański, Warszawa 1993, s. 389.

¹¹ ADK, Akta wizytacji dziekańskich z 1820 roku, sygn. OD-5/2, k. 354–354v.

¹² Tamże. Obowiązek dostarczania drzewa na opał dla szkoły elementarnej nakładał na właścici-

Sytuacja ekonomiczna szkoły elementarnej w Chmielniku w XIX wieku nie była najlepsza. Po wyniszczającym okresie wojen napoleońskich zubożała ludność z trudem radziła sobie z utrzymaniem szkoły. Ze spisu funduszu kościelnego z 1818 roku wynika, że mieszkańcy ledwie byli w stanie zebrać składkę na pensję dla nauczyciela, a i ta – jak zauważono – „nie jest do skutku przywiezioną”¹³. Poza środkami gromadzonymi przez towarzystwo szkolne placówka nie miała innych źródeł utrzymania (np. w postaci zapisów pieniężnych lub dofinansowania z kasy miejskiej). Na podstawie protokołów wizytacyjnych udało się określić wysokość składki przeznaczonej na utrzymanie szkoły w Chmielniku w pierwszej połowie XIX stulecia. Wynosiła ona około 830 złp, z czego nauczyciel otrzymywał pensję w wysokości przeciętnie około 430 złp¹⁴. Kwota ta z trudem wystarczała mu na utrzymanie. Podobną sytuację ekonomiczną miała znaczna część nauczycieli na Kielecczyźnie. Z badań Wiesława Cabana wynika bowiem, że ponad połowa nauczycieli szkół elementarnych na ziemi kielecko-radomskiej w tym okresie pobierała pensję nie przekraczającą 500 złp¹⁵. Niejednokrotnie zmuszało to nauczycieli do poszukiwania dodatkowych źródeł utrzymania. Józef Podczaski na przykład, zatrudniony w Chmielniku w latach 1837–1840, poza pracą w szkole zajmował się hodowlą jedwabników¹⁶. Przedsięwzięcie to – jak można się domyślać – nie przyniosło mu jednak oczekiwanych zysków i w 1841 roku nauczyciel ten przeniósł się do szkoły w Piotrkowicach. Zdarzało się, że dodatkowe zajęcie pochłaniało nauczyciela w stopniu nie pozwalającym mu na należyte wypełnianie obowiązków szkolnych. W 1825 roku, na wniosek proboszcza chmielnickiego ks. Walentego Kaweckiego, Konsystorz Kielecki wystąpił do władz szkolnych Królestwa o zwolnienie z obowiązków ówczesnego nauczyciela, co motywowano tym, że „...teraźniejszy dyrektor szkoły elementarnej w Chmielniku utrzymuje pocztę, a tem samem dwóch obowiązków razem dopilnować nie jest w stanie”¹⁷. Interwencja okazała się skuteczna i przez kilka następnych lat nauczaniem w szkole chmielnickiej trudnili się miejscowi księża wikariusze.

cieli wsi szlacheckich przepis z 1808 r., który w wypadku Chmielnika, jak wynika z dokumentów źródłowych, był w pełni respektowany. Zob.: *Źródła do dziejów wychowania...*, s. 323.

¹³ ADK, Akta parafii Chmielnik 1800–1938, sygn. PC-6/1, Fundusz parafii z 1818 roku.

¹⁴ Zob.: tamże, Akta wizytacji dziekańskich z 1820 roku, sygn. OD-5/2; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1805–1828, sygn. OD-5/1, Dekanat szydłowski (1824); tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1835–1836, sygn. OD-5/5, Dekanat szydłowski (1835); tamże, Akta konsystorskie szkół parafialnych 1814–1848, sygn. ON-A/2, k. 165.

¹⁵ Por. W. Caban, *Szkolnictwo elementarne...*, s. 105.

¹⁶ ADK, Akta wizytacji dziekańskich 1839–1840, sygn. OD-5/9, Dekanat szydłowski.

¹⁷ Tamże, Akta parafii Chmielnik 1800–1938, sygn. PC-6/1, k. 93, Pismo ks. W. Kaweckiego do Konsystorza Biskupiego w Kielcach z 1 V 1825 roku; tamże, k. 128, Pismo Konsystorza Kieleckiego do proboszcza chmielnickiego z 11 V 1825 roku.

Jak widać z przytoczonego wyżej przykładu, opinia proboszcza reprezentującego dozór szkolny była istotnym warunkiem dalszego zatrudnienia nauczyciela. Poza efektami pracy pedagogicznej oceniano także obyczaje nauczycieli. Protokoły wizyt dziekańskich z XIX wieku wystawiają generalnie dobrą opinię nauczycielom szkoły w Chmielniku. W ocenach często pojawiają się określenia: „zdatny”, „moralny”, „pilny”, „religijnie prowadzący się”. Zastrzeżenia skierowano tylko w stosunku do Macieja Gnusiewicza, uczącego w Chmielniku w pierwszych latach po reaktywowaniu szkoły. Zarzucano mu „skłonność do pijaństwa” przez co – jak zanotował dziekan, „nie tak powinności swojej pilnuje, jak powinien”¹⁸. Być może właśnie to było powodem, że niebawem zastąpił go inny nauczyciel – Wincenty Krupiński. Warto przy tym zaznaczyć, że wszyscy nauczyciele zatrudnieni w Chmielniku w XIX stuleciu posiadali wykształcenie pedagogiczne. Wiadomo na przykład, że M. Gnusiewicz poza językiem polskim władał łaciną i językiem niemieckim. W. Krupińskiego określano w dokumentach kościelnych jako nauczyciela „kwalifikowanego”, kolejni zaś nauczyciele szkoły chmielnickiej: Jan Korał, Józef Podczaski i Jan Kidawski byli absolwentami Instytutu Nauczycieli Elementarnych w Łowiczu¹⁹.

Liczba uczniów uczęszczających do szkoły elementarnej w Chmielniku zwiększała się wraz z liczbą mieszkańców i wahała się przeciętnie od około 20 w początkach XIX wieku do około 60 w końcu XIX stulecia²⁰. Obok chłopców w szkole uczyły się także dziewczęta, choć ich liczba była zwykle o połowę mniejsza niż chłopców. W 1824 roku na przykład w szkole pobierało naukę 24 chłopców i 10 dziewcząt, w 1845 roku zaś – 40 chłopców i 19 dziewcząt. Podobnie wyglądała sytuacja w innych szkołach dekanatu. W 1845 roku do szkoły w Piotrkowicach uczęszczało 47 chłopców i 18 dziewcząt, a w Sobkowie 26 chłopców i 14 dziewcząt. Mała liczba dziewcząt w szkołach elementarnych i jeszcze mniejsza w szkołach średnich była konsekwencją stereotypu powszechnie przyjętego w polskim społeczeństwie w minionych wiekach, który w uchwałach Izby Edukacyjnej jednoznacznie określono zdaniem: „udoskonalenie tej płci do celu, do którego przeznaczyla ją natura nie wymaga tak wiele zachodu”²¹.

¹⁸ Tamże, Akta wizytacji dziekańskich z 1820 roku, sygn. OD-5/2, k. 354.

¹⁹ Zob.: tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1805–1828, sygn. OD-5/1, k. 428; tamże, Akta wizytacji dziekańskich z 1836 roku, sygn. OD-5/6, k. 214–249; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1836–1837, sygn. OD-5/7, k. 610–645; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1838–1839, sygn. OD-5/8, k. 571–608; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1841–1842, sygn. OD-5/11, k. 390–423; *Walka caratu...*, s. 359.

²⁰ Zob.: ADK, Akta wizytacji dziekańskich w Chmielniku z XIX wieku: sygn. OD-5/1; OD-5/2; OD-5/5; OD-5/6; OD-5/7; OD-5/8; OD-5/9; OD-5/11; OD-5/13; OD-5/20; OD-5/21; OD-5/22; OD-5/23; OD-5/24; OD-5/25; OD-5/26; OD-5/27; OD-5/28; OD-5/29; OD-5/30; OD-5/31; OD-5/32; OD-5/33; OD-5/34; *Walka caratu...*, s. 389, 435, 511.

²¹ Por. S. Możdżeń, *Historia wychowania 1795–1918*, Kielce 2000, s. 155.

Na podstawie dokumentacji Ministerstwa Oświecenia Publicznego opublikowanych przez Karola Poznańskiego można stwierdzić, że w XIX wieku uczniowie szkoły elementarnej w Chmielniku rekrutowali się głównie z rodzin mieszczańskich i częściowo z rodzin szlacheckich. Brak jest natomiast informacji o uczęszczaniu do tej szkoły dzieci chłopskich. W roku 1839/40 na przykład na 60 dzieci – 17 pochodziło z rodzin szlacheckich i 43 z mieszczańskich. W Pińczowie, także położonym na terenie dekanatu szydłowskiego, było w tym czasie w męskiej szkole elementarnej 12 chłopców stanu szlacheckiego i 38 mieszczan. Spośród innych szkół miejskich położonych na obszarze tego dekanatu, w roku szk. 1839/40 dzieci wiejskie uczyły się tylko w Pierzchnicy. W szkole tej oprócz 58 uczniów mieszczan odnotowano 5 dzieci chłopskich²². W źródłach z drugiej połowy XIX stulecia w opisach szkoły chmielnickiej wymienia się już tylko dzieci z rodzin mieszczańskich.

Tak więc, mimo że do towarzystwa szkolnego w Chmielniku włączone były także okoliczne wsie, wśród uczniów szkoły elementarnej nie znalazły się dzieci z rodzin chłopskich. Opisane zjawisko nie było w XIX wieku odosobnione także w innych miastach Kielecczyny, co potwierdzają wspomniane wcześniej badania W. Cabana²³. Powodem tego stanu rzeczy mogło być przekonanie panujące wśród znacznej części włościan, że nauka szkolna nie jest dzieciom wiejskim przydatna, co więcej, niepotrzebnie odciąga je od obowiązków gospodarskich. Ponadto, zarządzeniem namiestnika Królestwa Polskiego gen. Józefa Zajączka, w 1821 roku pod pozorem troski o poprawę sytuacji materialnej chłopów zwolniono ich z wpłacania obowiązkowej składki szkolnej. Nie łożąc żadnych środków na funkcjonowanie szkoły, ludność wiejska tym bardziej nie widziała potrzeby posyłania do niej dzieci²⁴.

Niewielką część uczniów w szkole chmielnickiej w XIX wieku stanowiły dzieci wyznania mojżeszowego, choć liczba ludności żydowskiej w mieście sięgała w drugiej połowie XIX stulecia ponad 75% ogółu mieszkańców. W Chmielniku – podobnie jak w innych częściach Królestwa Polskiego – zdecydowaną przewagę wśród ludności żydowskiej mieli ortodokosi, stąd większość chłopców wyznania mojżeszowego uczęszczała do żydowskich szkół religijnych – chederów, wychowujących młode pokolenie w duchu religii mojżeszowej oraz własnej tradycji i kultury. Z protokołów wizytacji dziekańskich wynika, że na przykład w 1826 roku wśród 58 uczniów szkoły elementarnej w Chmielniku było tylko jedno dziecko żydowskie, w 1835 roku zaś na 43 dzieci przypadało 7 chłopców z rodzin żydow-

²² *Walka caratu...*, s. 389–390.

²³ W. Caban, *Szkolnictwo elementarne...*, s. 25, 130.

²⁴ Zob.: *Historia wychowania*, t. 2, pod red. Ł. Kurdybacy, Warszawa 1968, s. 182–183.

skich²⁵. W aktach Ministerstwa Oświecenia Publicznego z 1845 r. zanotowano, że wśród 59 uczniów i uczennic charakteryzowanej szkoły było zaledwie 3 Żydów²⁶.

Badania historyczne dowodzą, że mała liczba dzieci żydowskich w szkołach elementarnych Kielecczyny była zjawiskiem powszechnym. W 1904 roku w guberni kieleckiej na 23 638 dzieci uczęszczających do rządowych szkół elementarnych było zaledwie 315 chłopców żydowskich, czyli ok. 1,3% ogółu.

Z *Pamiętności kniżki kieleckiej gubernii na 1904 god* wynika, że najwięcej chederów w powiecie stopnickim znajdowało się właśnie w Chmielniku. Z 89 szkół tego rodzaju umiejscowionych w powiecie stopnickim – w Chmielniku było 29. Dla porównania, w Stopnicy – którą również zamieszkiwała licznie ludność żydowska – było wtedy 19 chederów. W końcu 1904 roku w całej guberni kieleckiej były 333 szkoły żydowskie. Duża liczba chederów nie rozwiązywała jednak problemu analfabetyzmu wśród Żydów. Dziewczeta w ogóle nie były objęte tą nauką, chłopcy zaś poza znajomością języka hebrajskiego i zasad wiary nie zdobywali w większości chederów innych umiejętności. W początkach XX wieku liczba chederów w guberni kieleckiej była zbliżona do liczby rządowych szkół elementarnych, lecz wypada zgodzić się z opinią Barbary Szabat, iż „...liczba chederów i uczących się w nich dzieci mogłaby znacznie polepszyć stan szkolnictwa w guberni, gdyby można było uznać te szkoły za instytucje dające przynajmniej elementarny zasób przydatnej wiedzy”²⁷.

W okresie międzywojennym oprócz tradycyjnych chederów istniały w Chmielniku żydowskie szkoły początkowe dla chłopców i dziewcząt oparte na programie szkół publicznych, subsydiowane przez miejscową gminę wyznaniową. Szkoły tego typu zaczęto zakładać w Polsce po uzyskaniu w 1922 roku przez Agudę (żydowską partię polityczną) zgody władz rządowych na uznanie nauki w chederach za spełnianie obowiązku szkolnego, nałożonego na wszystkich obywateli dekretem z 7 lutego 1919 roku. Były to tzw. chedery zreformowane, w których obok przedmiotów religijnych wprowadzono obowiązkową naukę tzw. przedmiotów świeckich, w wymiarze co najmniej 12 godzin tygodniowo. W celu prowadzenia takich chederów Aguda utworzyła Centralną Organizację Oświatową „Chorew” dla chłopców oraz Bet Jakow dla dziewcząt²⁸.

²⁵ ADK, Akta wizytacji dziekańskich 1805–1828, sygn. OD-5/1, k. 493; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1835–1836, sygn. OD-5/5, k. 115v; tamże, Akta konsystorskie szkół parafialnych 1814–1848, sygn. ON-A/2, k. 165.

²⁶ *Walka caratu...*, s.435.

²⁷ Zob.: B. Szabat, *Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905–1907 w guberni kieleckiej*, wyd. 2, Kielce 2001, s. 40–42.

²⁸ Zob.: R. Renz, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*,

Warto zaznaczyć, że dopiero w odrodzonej Polsce dziewczęta żydowskie używały w Chmielniku dostęp do oświaty. Do tego czasu były one pozbawione możliwości zdobycia choćby elementarnej wiedzy szkolnej. Jak wiadomo, zjawisko to miało zasięg powszechny. W początkach obecnego stulecia prasa kielecka donosiła, że kobiety żydowskie „nie tylko pisać, ale podpisać się nie potrafią”²⁹. Na mocy wspomnianego dekretu o obowiązku szkolnym z 1919 roku, dziewczęta żydowskie uczęszczały również do Publicznej Szkoły Powszechnej Żeńskiej w Chmielniku.

W pierwszej połowie XIX wieku szkoła elementarna w Chmielniku umiejscowiona była w części domu kościelnego przeznaczanego na szpital dla biednych. Nauka odbywała się początkowo w dość trudnych warunkach lokalowych. Ks. Walenty Kawecki, obejmując w 1819 roku obowiązki proboszcza, określił stan budynku mieszczącego szkołę jako „mierny”. Podobna była opinia dziekana wizytującego w 1820 roku parafię chmielnicką. Budynek szpitalny uznał on za „niewygodny” dla szkoły wskazując, iż „...konieczny jest inny dom, zwłaszcza że ubodzy przy kościele będący do pomieszczenia się za szczupłe miejsca mają”³⁰.

W dokumentacji parafii zgromadzonej w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach zachował się opis izby szkolnej w Chmielniku z 1819 roku:

Z drugiej strony domu [budynku szpitalnego – W. F.] drzwi do sieni na zawiasach z klamką, wrzeczadłem i skoblami, w której podłogi ani powały nie ma. [...] komin nad dom wywiedziony, służący tak do szkółki jako i szpitala [...]. Po lewej stronie szkółka, do której drzwi zle na zawiasach z klamką i wrzeczadłem. Powała z tarcic i podłoga tak w pierwszej izbie, jako i alkierzu. Okien trzy, szyby w drewno oprawne, piec kaflowy stary [...]. Dom ten jest gontem pokryty, lecz nie tak reparacyi, jako i pokrycia nowego potrzebuje³¹.

Na budowę nowego domu szkolnego nie było jednak środków i przez kolejne kilkadziesiąt lat obie instytucje nadal mieściły się w jednym budynku. Wkrótce przeprowadzony został remont wspomnianego domu i w raporcie powizytacyjnym dziekana z 1826 roku stwierdzono, iż szkoła „w ciągłym utrzymuje się porządku”³². Z innych protokołów wizytacji dziekańskich wynika, że podobne pro-

Kielce 1994, s. 156. Por. J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990.

²⁹ „Gazeta Kielecka” R. 18: 1887, nr 32.

³⁰ ADK, Inwentarz kościoła chmielnickiego z 1819 roku, sygn. II PC-V/1; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 354.

³¹ Tamże, Inwentarz kościoła chmielnickiego z 1819 roku, sygn. II PC-V/1.

³² Tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1805–1828, sygn. OD-5/1, Dekanat szydłowski.

blemy związane z lokalizacją szkoły miała większość okolicznych parafii. W Gnojnie, podobnie jak w Chmielniku, proboszcz użyczył szkole miejsca w domu kościelnym. W Sędziejowicach i Drugni nauka odbywała się w domach organistów, spełniających tam funkcje nauczycieli, w Korytnicy zaś – w domu księży wikariuszy.

W 1849 roku dom szpitalny spłonął w pożarze, który strawił znaczną część miasta, i szkołę umieszczono w budynku wynajętym. W 1853 roku szkoła elementarna w Chmielniku uzyskała nową lokalizację na terenie miasta. Od 1896 roku do I wojny światowej naukę prowadzono w osobnym gmachu, zakupionym na ten cel przez towarzystwo szkolne³³.

Restrykcyjna polityka władz carskich wobec oświaty w Królestwie Polskim oraz powszechnie panująca bieda wśród chłopów bardzo utrudniały organizację szkół elementarnych w środowiskach wiejskich. Na podstawie rządowej dokumentacji szkolnej z XIX wieku udało się ustalić, że oprócz wspomnianych wcześniej szkół w Holendrach i Zrzeczu, w drugiej połowie XIX stulecia istniała w parafii chmielnickiej tylko szkoła elementarna w Suchowoli. Szkoła ta została założona w 1866 roku i utrzymywała się wyłącznie ze składek okolicznych włościan. Fundusz szkoły, podobnie jak wszystkich szkół wiejskich, nie był wysoki i wynosił 82 rbs. Dla porównania, fundusz miejskiej szkoły w Chmielniku opiewał w tym czasie na kwotę 249 rbs. Szkoła suchowolska mieściła się w budynku wynajętym, a uczęszczało do niej 45 dzieci chłopskich³⁴.

Z powodu złej sytuacji ekonomicznej ludności i braku pomocy ze strony władz państwowych, liczba szkół funkcjonujących w dekanacie szydlowskim po powstaniu listopadowym uległa gwałtownemu zmniejszeniu. O ile w początkach lat dwudziestych XIX wieku na 16 parafii znajdujących się na terenie dekanatu szkoły elementarne nie funkcjonowały tylko w 3 (Kijach, Chomentowie i Łukowej), to w połowie lat pięćdziesiątych – jak wynika z dokumentacji kościelnej – szkół tych pozbawionych było już 11 parafii, w 1861 roku zaś – aż 13 parafii. W protokole wizytacji dziekańskiej z 1861 roku odnotowano działalność szkół elementarnych tylko w 3 parafiach tego dekanatu (Chmielniku, Pińczowie i Szydłowie)³⁵. Podobna sytuacja występowała również w innych częściach diecezji kielecko-kra-

³³ Por. S. Rogala, *Chmielnik. Miasto i gmina*, Kielce 1998, s. 42, 56–57; N. Krzystanek, *Chmielnik w latach 1864–1914*, Kielce 1987, praca magisterska w archiwum Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, mps, s. 77–78.

³⁴ *Walka caratu...*, s. 511–512.

³⁵ Zob.: ADK, Akta wizytacji dziekańskich 1805–1828, sygn. OD-5/1, k. 427–445v, 471–498v; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 307–393v; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1850–1851, sygn. OD-5/20, k. 2–3v; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1861–1862, sygn. OD-5/31, k. 59–61.

kowskiej, co wywołało zrozumiały niepokój władz kościelnych. Aby zapobiec narastającemu zjawisku analfabetyzmu wśród wiernych, administrator diecezji Maciej Majerczak 6 listopada 1861 roku wydał okólnik, nakazujący księżom podjęcie starań wśród okolicznej ludności i właścicieli majątków ziemskich o zorganizowanie szkół elementarnych w parafiach. Zwracając się do księży biskup pisał: „...staranie się takowe o coraz większą oświatę ludu naszego, jakie jest jednym z najważniejszych obowiązków kapłanów, tak też w ich promocji przez władzę diecezjalną na pierwszym zawsze postawione będzie względzie”³⁶. Trudno ocenić, w jakim stopniu zarządzenie to wpłynęło na przywrócenie działalności lub założenie nowych szkół elementarnych w skali ogólnodiecezjalnej. Problem ten wymaga odrębnych studiów historycznych. Warto jednak zauważyć, że w rok po wydaniu wspomnianego okólnika w dekanacie szydłowskim liczba parafii posiadających szkoły elementarne wzrosła z 3 do 7. Reaktywowano działalność szkół w Piotrkowicach i Pierzchnicy oraz utworzono 3 nowe szkoły elementarne. W 1862 roku powstała szkoła elementarna w Szańcu oraz 2 szkoły początkowe w parafii Gnojno (w Gnojnie i Borzykowej). Stan ten był jednak wciąż niezadowolający i Konsystorz Kielecki w początkach 1863 roku w piśmie do dziekana szydłowskiego podkreślał, iż „...przy większej części kościołów tego dekanatu nie ma dotąd zaprowadzonych szkółek ani ochron, gdzie by dzieci początkowych, a tak w obecnem położeniu ludu naszego koniecznych wiadomości nabywały”³⁷.

Najczęstszym powodem likwidacji szkół był brak funduszy na ich utrzymanie. Szkoła w Sędziejowicach (położonych na terenie obecnej gminy chmielnickiej) funkcjonowała tylko w początkach lat dwudziestych XIX wieku. W protokołach wizytacji dziekańskich z następnymi lat systematycznie informowano, że „domu szkolnego ani funduszy na utrzymanie szkoły nie ma żadnego”. Sytuacja ta utrzymywała się w Sędziejowicach aż do wybuchu I wojny światowej. Dopiero w 1913 roku dziekan zanotował: „Szkoła – pierwsza dopiero, ale jeszcze w ruch nie puszczona”³⁸. Po odzyskaniu niepodległości liczba szkół początkowych w parafii sędziejowickiej wzrosła do czterech. Z roczników diecezjalnych wynika, że przed wybuchem II wojny światowej oprócz Sędziejowic szkoły powszechne funkcjonowały na terenie tej parafii także w Szarbkowie, Śładkowie Dużym i Chruścicach³⁹.

Działalność szkoły elementarnej w pobliskich Piotrkowicach także napotykała w XIX stuleciu szereg trudności. Po utworzeniu Królestwa Polskiego szkołę

³⁶ Tamże, Okólniki władzy diecezjalnej, sygn. OA-2/6, k. 427–432.

³⁷ Tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1862–1865, sygn. OD-5/32, k. 108–118.

³⁸ Tamże, Akta wizytacji pasterskich z 1913 roku, sygn. OD-1/9, k. 23–25v.

³⁹ Elenchusy diecezji kieleckiej z lat 1918–1939.

uruchomili w gmachu klasztorным księża redemptoryści, sprowadzeni do Piotrkowic w 1824 roku. Dziekan szydłowski, w protokole powizytacyjnym parafii piotrkowickiej z 1825 roku pozostawił następującą informację:

Szkoła parafialna egzystuje, do której uczęszczają tylko sami chłopcy. Umieszczona jest w gmachu klasztorным. Zakład wychowawczy w Piotrkowicach składał się z trzech oddziałów. W pierwszym oddziale mali chłopcy pobierali nauki elementarne, w drugim uczono różnych rzemioł. Uczęszczali doń nie tylko chłopcy z Piotrkowic, ale i z okolicy, a nawet z dalszych stron. Ci ostatni płacili za utrzymanie, wielu z nich jednak, widząc ich biedę i niedostatek, utrzymywano darmo. Trzeci wreszcie oddział, który nazywano „seminarium”, składał się z nowicjuszków i kleryków po profesji⁴⁰.

Po powstaniu listopadowym rząd rosyjski rozwiązał to zgromadzenie za działalność patriotyczną. Szkoła przestała funkcjonować w czerwcu 1833 roku, jeszcze przed opuszczeniem parafii przez redemptorystów. Przez kolejne 10 lat w sprawozdaniach powizytacyjnych stwierdzano brak funduszy na ponowne jej uruchomienie, zwracając jednocześnie uwagę, iż pomimo braku osobnego budynku szkolnego „w gmachu klasztorным mogłaby być wygodnie umiejscowiona”. Starania o ponowne otwarcie szkoły w Piotrkowicach przyniosły efekt dopiero w 1841 roku, po objęciu parafii przez ks. Władysława Rożnowskiego. W dokumentach wizytacji dziekańskiej z tego roku zanotowano: „szkoła w roku bieżącym zaprowadzona”⁴¹. W odróżnieniu od wcześniejszego okresu, po 1841 roku do szkoły uczęszczały dzieci obojga płci. Z dalszych protokołów wizyt dziekańskich wynika, że po raz kolejny działalność szkoły w Piotrkowicach została zawieszona w latach 1860–1862⁴². W początkach XX wieku liczba szkół znajdujących się w parafii piotrkowickiej stopniowo wzrastała. Przed wybuchem I wojny światowej dziekan odnotował istnienie tu 2 szkół elementarnych, pod koniec zaś okresu międzywojennego oprócz szkoły powszechnej w Piotrkowicach funkcjonowały także szkoły początkowe we Włoszczowicach, Celinach i Suliszowie⁴³.

Odrębny problem dotyczy działalności Polskiej Macierzy Szkolnej w Chmielniku i okolicznych miejscowościach, lecz jego charakterystyka wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

W początkach XX wieku liczba szkół w Chmielniku znacznie się zwiększyła. W protokole wizytacji dziekańskiej z 1916 roku zanotowano, że w parafii chmiel-

⁴⁰ Zob.: *Sanktuaria diecezji kieleckiej*, pod red. W. Łydki, Kielce 1990, s. 74.

⁴¹ ADK, Akta wizytacji dziekańskich 1841–1842, sygn. 5/11, Dekanat szydłowski, k. 278–314v.

⁴² Tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1860–1861, sygn. OD-5/30, k. 67–72; tamże, Akta wizytacji dziekańskich 1861–1862, sygn. OD-5/31, k. 59–61.

⁴³ Tamże, Akta wizytacji pasterskich z 1913 roku, sygn. OD-1/9, k. 12–15v. Elenchusy diecezji kieleckiej z lat 1918–1939.

nickiej funkcjonowało łącznie 9 szkół (publicznych i prywatnych), w tym 6 na terenie miasta i 3 na wsiach⁴⁴.

Z przedstawionych informacji wynika, że szkoła elementarna w Chmielniku była jedną z nielicznych szkół w okolicy, które prowadziły nieprzerwaną działalność w latach niewoli narodowej.

W okresie międzywojennym istniały w Chmielniku 2 publiczne szkoły powszechne i szkoła zawodowa. Spośród miejscowości należących do parafii chmielnickiej publiczne szkoły powszechne funkcjonowały w Holendrach, Lubanii, Łagiewnikach, Szyszczycach, Śladkowie Małym i Zreczu Dużym (do 1935 roku szkoła mieściła się w Zreczu Małym). Podobnie jak inne szkoły wiejskie w powiecie stopnickim, były to szkoły koedukacyjne o niskim stopniu organizacji⁴⁵.

Z wykazu szkół Rzeczypospolitej Polskiej w roku szk. 1930/31 wynika, że Publiczna Szkoła Powszechna Męska w Chmielniku mieściła się w budynku wynajętym przy ul. Bednarskiej 22. W 8 salach lekcyjnych uczyło się tam 628 uczniów i pracowało 14 nauczycieli. W Publicznej Szkole Powszechnej Żeńskiej przy ul. Szydłowskiej 47 w Chmielniku zatrudnionych było 15 nauczycieli, którzy w 9 salach prowadzili lekcje dla 756 uczennic. Były to szkoły powszechne o najwyższym stopniu organizacji i realizowały pełny, 7-klasowy program nauczania⁴⁶. Z powodu trudności lokalowych, w latach 1934–1938 wybudowano nowy gmach szkolny, mieszczący 16 izb lekcyjnych i 8 pomocniczych. Zajęcia szkolne zostały przeniesione do niego dopiero jednak po odzyskaniu niepodległości⁴⁷.

Poza scharakteryzowaną wyżej szkołą elementarną, w pierwszej połowie XIX wieku funkcjonowała w Chmielniku także szkoła rzemieślniczo-niedzielną, przeznaczona dla terminatorów. Jej działalność sankcjonował przepis namiestnika z 1816 roku, nakładający na majstrów w Królestwie Polskim obowiązek posyłania do szkoły terminatorów „nie obeznanych w czytaniu, pisaniu i religii swego wyznania”. Szkoły rzemieślniczo-niedzielne opłacane były z budżetu państwa i zgodnie z polityką gospodarczą Królestwa, miały doprowadzić do podniesienia się poziomu rzemiosła w kraju. Pierwszą szkołą rzemieślniczo-niedzielną założono w 1817 roku w Warszawie, a na ziemi kielecko-radomskiej – w 1825 roku w Kielcach i Radomiu⁴⁸. Szkoła rzemieślniczo-niedzielną w Chmielniku została

⁴⁴ Tamże, Akta wizytacji dziekańskich z 1916 roku, sygn. OD-5/36, Dekanat stopnicki.

⁴⁵ Elenchusy diecezji kieleckiej 1918–1939; S. Rogala, *Chmielnik...*, s.188; *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w r. szk. 1930/31*, pod red. M. Falskiego, Warszawa 1933, s. 142–143.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Zob.: P. Ślusarski, *Chmielnik w latach 1918–1939*, Kielce 1991, praca magisterska w archiwum Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, mps, s. 60–64.

⁴⁸ Szerzej na ten temat zob.: J. Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966.

otwarta w 1838 roku i była jedyną szkołą tego typu działającą na terenie dekanatu szydłowskiego. W całym obwodzie stopnickim szkoły rzemieślniczo-niedzielne były jeszcze tylko w Pińczowie (od 1837) i Sobkowie (od 1838), także położonych w tym czasie na obszarze dekanatu szydłowskiego. Szkoła dla terminatorów w Chmielniku miała własny, drewniany budynek. W protokole wizytacji dziekańskiej z listopada 1838 roku znajdujemy informację, że uczęszczało do niej 50 terminatorów z terenu miasta. Umiejętność czytania i pisania była bowiem niezbędnym warunkiem do uzyskania uprawnień czeladnika. Z dokumentów rządowych wynika jednak, że w następnym roku liczba uczniów w szkole spadła do 25. Można to tłumaczyć ogólnie niechętnym stosunkiem majstrów w Królestwie do posyłania swych podopiecznych do szkół rzemieślniczo-niedzielnych. Nie bez winy byli i sami terminatorzy, którzy po ciężko przepracowanym tygodniu woleli korzystać z niedzielnego wypoczynku, niż uczyć się w szkole. Zajęcia w wymiarze kilku godzin tygodniowo prowadził nauczyciel miejscowej szkoły elementarnej, dorabiając w ten sposób do skromnej pensji⁴⁹. Nauki religii w obu chmielnickich szkołach udzielali miejscowi księża wikariusze. Źródła wytworzone po powstaniu styczniowym informują, że w drugiej połowie XIX wieku szkoła rzemieślniczo-niedzielna w Chmielniku już nie funkcjonowała. Zlikwidowana została także szkoła w Sobkowie. Dalszy spadek liczby szkół przeznaczonych dla młodzieży pracującej w zakładach rzemieślniczych nastąpił w guberni kieleckiej w początkach XX wieku. O ile w 1870 roku na tym terytorium znajdowało się 10 szkół rzemieślniczo-niedzielnych, o tyle w 1904 roku w przededniu wybuchu rewolucji w Rosji ich liczba spadła do trzech (Kielce, Jędrzejów i Olkusz)⁵⁰.

W 1925 roku podjęto zamysł wybudowania w Chmielniku szkoły zawodowej dla dziewcząt. Duże zasługi w przygotowanie tego przedsięwzięcia położył ówczesny proboszcz chmielnicki ks. Ludwik Wojtyś (1924–1926), znany z zaangażowania w działalność społeczną i charytatywną podczas wieloletniej pracy duszpasterskiej poza granicami kraju. Jego wielkiemu sercu towarzyszył dość trudny charakter, co czasem wzbudzało niezrozumienie i niechęć otoczenia. Jeden z kapłanów diecezji kieleckiej wspominał: „Ks. Wojtyś, człowiek ogromnie nierówny, nieopanowany, pasjonat, w życiu osobistym ogromnie oszczędny, wprost sknera [...] starał się hojnie obdarowywać różne katolickie instytucje dobroczynno-społeczne w Ameryce”⁵¹. Znaczące są zasługi ks. L. Wojtysia także dla kultury pol-

⁴⁹ Na temat funkcjonowania szkoły rzemieślniczo-niedzielnej w Chmielniku zob.: ADK, Akta wizytacji dziekańskich 1838–1839, sygn. OD-5/8, k. 571–606; *Walka caratu...*, s. 389–390, 435, 512.

⁵⁰ Zob.: S. Wiech, *Rzemieślnicy małych miasteczek guberni kieleckiej 1870–1914*, Kielce 1995, s. 172.

⁵¹ Opis ten sporządził ks. J. S. dnia 3 VI 1964 r., zob.: ADK, Akta personalne ks. L. Wojtysia, sygn. XW-35.

skiej. W 1921 roku przekazał z Ameryki na ręce biskupa kieleckiego kwotę kilkudziesięciu tysięcy dolarów z przeznaczeniem na budowę Gimnazjum im. św. Stanisława Kostki. Przebywając już poza diecezją kielecką, znaczną część swego majątku kapłan ten zapisał w testamencie na cele nauki i kultury polskiej, wspomagając między innymi działalność Uniwersytetu Poznańskiego⁵². Do Chmielnika ks. L. Wojtyś przybył w 1924 roku, rok po powrocie ze Stanów Zjednoczonych. Tutaj – jak pisał wspomniany wcześniej kapłan – „...zwyczajem amerykańskim rozwinął szeroką działalność społeczną. Chciał bowiem na polu plebańskim przy ofiarności tamtejszego społeczeństwa wybudować szkołę zawodową z internatem dla dziewcząt”⁵³. W tym celu 14 czerwca 1925 roku zorganizowane zostało zebranie mieszkańców miasta i okolicznych wsi, którzy drogą głosowania mieli zdecydować o powstaniu nowej szkoły. O dużym zainteresowaniu tym pomysłem wśród lokalnej społeczności świadczy fakt, że na 300 osób uprawnionych do oddania głosu stawiło się 235. Zgromadzeni – jak czytamy w protokole zebrania – jednogłośnie oświadczyli: „my parafianie chmielnicki zgadzamy się na budowę domu na pomieszczenie szkoły zawodowo-przemysłowej im. Królowej Jadwigi na gruntach, należących do parafii Chmielnik, położonych na przedmieściu miasta Chmielnika – Przedkościelu, przy trakcie pińczowskim”⁵⁴. Budowa miała być przeprowadzona „z dobrowolnych ofiar i składek”, a nadzór nad nią powierzono komitetowi budowlanemu, w skład którego weszli: prezes i członkowie dozoru kościelnego – burmistrz Sylwester Zychowicz, Stanisław Śliwiński i Piotr Siepracki oraz następujące inne osoby: Henryk Henius, Gustaw Dalder, Edmund Lipowski, Roman Odrobiński, Jan Maj, Franciszek Borek, Józef Slusarski, Zygmunt Styczeń, Szczepan Rogala, Wincenty Pawlik, Andrzej Zamojski, Roman Zamojski, Adam Zamojski, a także kanoniczki ze zgromadzenia Ducha Świętego: siostra Irena Rodziewiczówna i siostra Agnieszka Szymczykówna. Spośród członków tego komitetu wyłoniono 7-osobowy zarząd, z Henrykiem Heniusem na czele⁵⁵. Intensywnie prowadzone prace wkrótce zakończono, oddając do użytku nowy gmach szkolny o powierzchni 305 m² ulokowany przy ul. Żeromskiego 20. Budynek Szkoły Zawodowo-Przemysłowej im. Królowej Jadwigi w Chmielniku miał 4 sale (w tym 3 lekcyjne) przeznaczone dla 60 dziewcząt uczących się krawiectwa. Szkoła posiadała własny internat dla około 50 uczennic, w którym połowę miejsc zare-

⁵² Informacje dotyczące działalności duszpasterskiej oraz społeczno-kulturalnej ks. L. Wojtysia w kraju i za granicą zob.: tamże, Akta wizytacji pasterskich 1910–1931, sygn. OD-1/10, k. 187–189, Wizytacja parafii chmielnickiej z 1924 roku; tamże, Akta personalne ks. L. Wojtysia, sygn. XW-35; [nekrolog] „Kielecki Przegląd Diecezjalny” R. 16: 1929, s. 226.

⁵³ Zob. wyżej: przyp. 51.

⁵⁴ ADK, Akta parafii Chmielnik 1800–1938, sygn. PC-6/1, k. 327.

⁵⁵ Tamże.

zerwano dla sierot z terenu powiatu stopnickiego i połowę dla dziewcząt z innych powiatów. W roku szk. 1930/31 w omawianej szkole zatrudnionych było 6 nauczycieli. Chmielnicka szkoła zawodowa prowadzona była przez wspomniane wcześniej siostry zakonne, nazywane potocznie duchaczkami, a jej przełożoną została siostra Irena Rodziewiczówna. Od chwili założenia szkoła funkcjonowała nieprzerwanie do wybuchu II wojny światowej⁵⁶.

Siostry duchaczki⁵⁷ prowadziły także ochronkę dla dzieci, ulokowaną od 1933 roku w domu parafialnym „na organistówce”⁵⁸.

Budowa szkoły zawodowej w Chmielniku stała się zarzewiem konfliktu, pomiędzy proboszczem a komitetem społecznym. Metody pracy społecznej, jakie ks. L. Wojtyś z powodzeniem stosował za granicą, nie znalazły zrozumienia w środowisku chmielnickim. Cytowany wcześniej duchowny diecezji kieleckiej wspominając zaistniały spór pisał: „...[proboszcz] w praktyce sam wszystko, zwyczajem amerykańskim, miał w rękę i nie chciał składać sprawozdania z zebranych ofiar”. Postępowanie takie wzbudziło sprzeciw działaczy komitetu społecznego, którzy złożyli w tej sprawie skargę do biskupa. Załagodzeniu powstałego sporu nie sprzyjał wybuchowy charakter ks. L. Wojtysia, który – jak wspomniano – „nieopanowany w języku, wielu ludziom wyrządził przykrość słowami”. Konflikt ze środowiskiem parafialnym uniemożliwił ks. L. Wojtysiowi dalszą pracę duszpasterską, w efekcie czego został przeniesiony z Chmielnika, a następnie opuścił diecezję kielecką i udał się do Wielkopolski⁵⁹.

⁵⁶ „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego” 1930, nr 8, s. 200; *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 582; Elenchusy diecezji kieleckiej 1926–1939.

⁵⁷ Duchaczki – kanoniczki regularne Ducha Świętego. Początkowo zakon, od 1920 r. zgromadzenie żeńskie oparte na regule św. Augustyna, która nakazuje życie we wspólnocie, jedności i miłości braterskiej na wzór pierwszych chrześcijan, umiarkowany ascetyzm oraz ma nastawienie praktyczne. Celem działalności duchaczek jest szeroko pojęta działalność charytatywna. Zakon ten powstał ok. 1175 r. w Montpellier na południu Francji. W Polsce duchaczki osiedliły się w XIII w. i zajęły pielęgnacją chorych i wychowaniem dzieci. Początkowo duchaczki podległe były władzy prowincjała męskiego zakonu duchaków, w 1741 r. zaś podporządkowane zostały jurysdykcji miejscowego biskupa diecezjalnego. Po zniesieniu w 1919 r. ścisłej reguły zakonnej powstały liczne domy filialne duchaczek, m.in. w 1922 r. w Chmielniku i Lublinie, 1937 r. w Pacanowie i 1943 r. w Busku Zdroju. Duchaczki organizowały kursy kroju i szycia, prowadziły ochronki i przedszkola oraz szkoły zawodowe m.in. w Chmielniku, Stopnicy (1932–1936), Pacanowie (od 1937 r. szkołę rolniczą, a w latach 1939–1944 krawiecką), Busku Zdroju (1943–1950 krawiecką), a także gimnazja w Krakowie i Lublinie. Zob.: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, pod red. R. Łukaszyka, L. Bieńkowskiego, F. Gryglewicz, Lublin 1995, k. 303–304.

⁵⁸ Zob.: ADK, Akta wizytacji pasterskich 1927–1937, sygn. OD-1/11, k. 187–189, Wizytacja parafii Chmielnik przez bpa A. Łosińskiego w 1935 roku.

⁵⁹ Zob. wyżej: przyp. 51.

Przedstawione wyżej informacje stanowią podstawę do dalszych, szczegółowych badań nad dziejami szkolnictwa i oświaty w Chmielniku i otaczających go miejscowościach w epoce zaborów i w trudnych latach Drugiej Rzeczypospolitej. Przedmiotem osobnych opracowań monograficznych mogą być poszczególne szkoły i instytucje oświatowe, jak np. działalność wspomnianej tylko Polskiej Macierzy Szkolnej czy też różnorodnych organizacji dziecięcych i młodzieżowych funkcjonujących na terenie szkół lub zrzeszających młodzież w ramach działalności pozaszkolnej. Należały do nich między innymi szkolne organizacje religijne (Krucjata Eucharystyczna, Sodalicje Mariańskie), harcerstwo, stowarzyszenia kulturalno-oświatowe, sportowe, katolickie stowarzyszenia młodzieżowe itp. Badania te wzbogacą w przyszłości wiedzę o miasteczkach Kielecczyny i roli, jaką odegrały one w przemianach społeczno-politycznych, kulturalnych i gospodarczych zachodzących w skali całego regionu.